

Η πρωτοπορία και οι λογοτεχνικές σπουδές στην Ελλάδα

Ελισάβετ Αρσενίου*

Περίληψη

Η ακαδημαϊκή έρευνα και διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας υφίσταται θεσμικούς και θεωρητικούς περιορισμούς, όπως αυτούς που επιφέρει η πολλαπλά φορτισμένη διάκριση υψηλού-χαμηλού, που εγκαθιδρύθηκε από το μοντερνισμό, και αμφισβητήθηκε από τις νέες συνθήκες προσέγγισης των λογοτεχνικών κειμένων. Θα μπορούσαμε να διαφύγουμε από αυτό τον αντιθετικό διαχωρισμό αν εξετάζαμε τα λογοτεχνικά κείμενα ως σημαίνουσες πρακτικές, ως δηλαδή παρεμβάσεις στη μοντερνιστική ιστορικοποίηση μέσω της μεταλλαγής των σημασιών τους από νέες αναγνώσεις. Θα επικεντρωθούμε στην κειμενικότητα ως κυρίαρχη σημαίνουσα πρακτική, διερευνώντας τη σε συγκεκριμένα κείμενα της ελληνικής πρωτοποριακής λογοτεχνίας.

Η νεοελληνική λογοτεχνία εντός και εκτός Ελλάδας διδάσκεται και ερευνάται καλυπτόμενη από θεσμούς, ιδρύματα ή τμήματα που οριοθετούν το αντικείμενό της, άλλοτε διευρύνοντας και άλλοτε περιορίζοντας τις δυνατότητές του να ελιχθεί στις διεθνείς και διεπιστημονικές πολιτιστικές συζητήσεις. Στην Ελλάδα ο λογοτεχνικός κανόνας διδάσκεται στους υποψήφιους πτυχιούχους με τις αναπροσαρμογές που δέχεται με το χρόνο, ακολουθώντας την παράδοση και τα ερευνητικά ενδιαφέροντα του προσωπικού

* Διδάκτωρ Λογοτεχνίας.

των τμημάτων φιλολογίας. Στο εξωτερικό οι έδρες Νέων Ελληνικών εντάσσονται κυρίως σε τμήματα ξένων γλωσσών και λογοτεχνιών, άλλα που καλύπτουν τον πολιτισμό συγκεκριμένων γεωγραφικών περιοχών ή σε τμήματα κλασικών σπουδών. Τόσο η διδασκαλία του λογοτεχνικού κανόνα με δεδομένες και δοκιμασμένες μεθόδους όσο και η μελέτη και παρουσίασή του σε συγκριτική βάση, που θριαμβευτικά αποδεικνύει στην καλύτερη περίπτωση την πολυμέρεια και στη χειρότερη τη δευτερογένεια της ελληνικής λογοτεχνίας, αποτελούν τις δύο ακραίες αλλά κυρίαρχες ακαδημαϊκές της όψεις. Έτσι, σε κάθε περίπτωση διδασκαλίας, ιστορικοποίησης ή θεωρητικοποίησης της νεοελληνικής λογοτεχνίας, εκκρεμεί η αντιμετώπισή της με κριτήρια ανωτερότητας ή κατωτερότητας, εντοπιότητας ή ξενικότητας, κανονικότητας ή δευτερογένειας. Βασικό κριτήριο για τον αποκλεισμό κειμένων από το λογοτεχνικό κανόνα και τη θεωρητική εκμετάλλευση αυτού του αποκλεισμού είναι η αναγωγή τους στο λιγότερο προνομιακό μέρος των ανωτέρω αντιθέσεων που σε μεγάλο βαθμό απηχούν την κλασικότερη, επικρατέστερη στη Δυτική παράδοση, αντίθεση υψηλού-χαμηλού (high-low).

Υψηλή και λαϊκή κουλτούρα

Αν το αντικείμενο των λογοτεχνικών σπουδών γενικά αναλυθεί σε σχέση με το θεσμό στον οποίο εντάσσεται κάθε φορά, θα φανεί ότι η διαμόρφωση του λογοτεχνικού κανόνα και της ανάλυσής του γίνεται με βάση τον αποκλεισμό της μαζικής ή λαϊκής κουλτούρας και τη διατήρηση της υψηλής κουλτούρας με κριτήριο την αρχή της ενότητας¹. Η φαντασία (imagination), ως στοιχείο που διακρίνει τα κείμενα του κανόνα από όσα δεν ανήκουν σε αυτόν, υποστηρίζεται από την εμπειρική επιστημολογία της άμεσης πρόσβασης του αναγνώστη στο αυτόνομο, οργανικά υπάρχον κείμενο. Αυτή, για όσους διαμορφώνουν τον κανόνα με βάση τη διάκριση υψηλής και λαϊκής κουλτούρας, είναι η πηγή, ο σκοπός και η δοκιμασία της τέχνης (Easthope, 1991, σελ. 12).

Οι αρχές διατήρησης της αντίθεσης υψηλό-χαμηλό, η οποία διασφάλισε τα κριτήρια επιλογής του αντικειμένου των λογοτεχνικών σπουδών, είχαν τη βάση τους στο κατεξοχήν κίνημα υψηλής κουλτούρας του εικοστού αιώνα, το μοντερνισμό. Σύμφωνα με τον Andreas Huyssen, ο μοντερνισμός ήταν το κίνημα που εγκα-

θίδρυσε την αντίθεση αυτή με βάση την αμοιβαία διαφοροποίηση των όρων της, αποκαθιστώντας έτσι την απώλεια μίας ενοποιημένης κουλτούρας (1986, σελ. 3-15). Αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την αφομοίωση της από τη μοντερνιστική παράδοση, η αντίθεση υψηλό-χαμηλό έχει εξάλλου χαρακτήρα ιδεολογικό, εφόσον σε μεγάλο βαθμό απηχεί την αντιπαράθεση της αστικής προς τη μαρξιστική ιδεολογία².

Η μοντερνιστική ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου, που συγκεντρώνει όλα τα χαρακτηριστικά του σε ένα κεντρικό σημείο ενότητας και αξίας, εγκαθιδρύει τον υψηλό του χαρακτήρα εφόσον θεωρεί την ταυτότητά του δεδομένη και αρνείται τη διστορική αξία του αποκλείοντας τη μεταλλαγή του μέσα στην ιστορία. Μία τέτοια ανάγνωση έχει ευροκεντρικό χαρακτήρα, αφού από τη μία πλευρά υποστηρίζει την ιδέα του νεκρού συγγραφέα και της διαχρονικής αξίας του κειμένου και από την άλλη απορρίπτει τις περιπτώσεις των δρώντων και ζώντων συγγραφέων του τρίτου κόσμου που είναι δημόσια πρόσωπα και αγωνίζονται για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής της συγκεκριμένης κοινότητας στην οποία ανήκουν (Easthope, 1991, σελ. 60). Εξάλλου, οι ορισμοί του ωραίου και ενδιαφέροντος αλλάζουν ταχύτατα, με αποτέλεσμα η κρίση του αποδέκτη ενός λογοτεχνικού κειμένου να διαφοροποιείται εποχιακά εντάσσοντάς το κατά καιρούς στην υψηλή ή λαϊκή λογοτεχνία, την επιστήμη ή τον πολιτισμό³. Στην εποχή πλέον του μεταμοντερνισμού, η διάκριση μεταξύ υψηλής και λαϊκής κουλτούρας και το ηγεμονικό της αποτέλεσμα παύει να αντιμετωπίζεται απροβλημάτιστα, εφόσον οι όροι της αντίθεσης συνυπάρχουν στο ίδιο κείμενο και επιβάλλουν την επανεξέταση των σχέσεών τους (Collins, 1989, σελ. 26).

Τα παραπάνω παραδείγματα είναι ενδεικτικά του πεπερασμένου, συμβατικού και φορτισμένου χαρακτήρα της αντίθεσης υψηλού-λαϊκού. Πριν καθορίσουμε τα πλαίσια της προοπτικής μέσω της οποίας μπορούμε να υπερβούμε τις περιοριστικές αντιθέσεις που περιγράψαμε, είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι η αντίθεση υψηλό-χαμηλό έχει αντίστοιχη ιδεολογική ισχύ με αυτή μεταξύ γραπτής και προφορικής κουλτούρας. Η τελευταία, που ξεκινά με την τεχνολόγηση (technologizing) του λόγου, όπως περιγράφηκε και αναλύθηκε εξάίρετα από τον Walter J. Ong (1982), επιφυλάσσει για τη λογοτεχνία τη ρήξη ανάμεσα στο κείμενο και τα συμφραζόμενά του, η οποία διασφαλίστηκε από τη Νέα Κριτική και το Ρωσικό Φορμαλισμό (σελ. 161). Η γραφή (writing), κατά τον Ong, είναι αντικειμενική, αφαιρετική, και αναλυτική, έναντι

της προφορικότητας (orality), που έχει χαρακτήρα υποκειμενικό, πρακτικό και συμμετοχικό, χαρακτηριστικά τα οποία καθορίζουν επίσης τους δύο όρους της αντίθεσης υψηλό-χαμηλό, αντίστοιχα. Στα ελληνικά η διάκριση μεταξύ υψηλού και χαμηλού, προφορικού και γραπτού, έχει, σύμφωνα με το Δημήτρη Τζιόβα (1993, σελ. 247-248), αντικατασταθεί από τη διχοτομία δημόσιο και ιδιωτικό. Η ιεράρχηση αυτή, που διατηρήθηκε με σεβασμό από τον ελληνικό μοντερνισμό, αντιπαρέθεσε τον ετεροαναφορικό, συλλογικό και εθνικό χαρακτήρα των μοντερνιστικών κειμένων προς τον αυτοαναφορικό, ειρωνικό και (αυτο)κριτικό λόγο των πρωτοποριακών, δίνοντας βαρύτητα και αξία στο πρώτο μέρος της αντίθεσης.

Η κειμενικότητα ως σημαίνουσα πρακτική

Η απάντηση στην κλειστή επιστημολογία του Δυτικού κανόνα περί ενότητας και αξίας που εγκαθιδρύθηκε από το μοντερνισμό, με τις εκάστοτε πολιτιστικές και θεσμικές διαφοροποιήσεις και τη νεοκριτική του παράδοση, θα δινόταν με την αναδόμηση των πολιτιστικών συμφραζομένων της παραγωγής και υποδοχής των λογοτεχνικών κειμένων και με την αναγνώριση της πολιτιστικής λειτουργίας τους ως σημαίνουσών πρακτικών⁴. Η σημαίνουσα πρακτική αποτελεί σημειολογική διαδικασία μετατροπής των σημασιών και καθορίζει το κείμενο με βάση τη μεταλλαγή των σημασιών του όπως αυτές προσδιορίζονται από τη λειτουργία του σημαινομένου, την ιδεολογία και τη θέση του υποκειμένου στον κόσμο (Easthope, 1991, σελ. 108). Η κειμενικότητα⁵, η ιδιότητα του κειμένου ως παραγώγου της γραφής και των κωδίκων της, είναι η κυριότερη σημαίνουσα πρακτική όσον αφορά τα λογοτεχνικά κείμενα, γιατί περιλαμβάνει τις αλληπάλληλες αναδιαρθρώσεις τους μέσα στην ιστορία των αναγνώσεών τους. Η κειμενικότητα χαρακτηρίζεται από τη ντεριντιανή «διασπορά» (differance) και ακολουθεί τη δική της χρονικότητα που διαφέρει από τα όρια περιοδοποίησης της ιστορίας της λογοτεχνίας (Easthope, 1991, σελ. 110)⁶.

Με βάση την αρχή της κειμενικότητας ως κυρίαρχης σημαίνουσας πρακτικής, θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε ενδεικτικές διαδικασίες υπέρβασης των αντιθέσεων υψηλό-χαμηλό (γραπτό-προφορικό, δημόσιο-ιδιωτικό), που καθορίζουν τη διαμόρφωση του κανόνα στους θεσμούς διδασκαλίας και ανάλυσης της

λογοτεχνίας. Θα επικεντρωθούμε σε κείμενα της ελληνικής μοντερνιστικής και πρωτοποριακής λογοτεχνίας οι παραδόσεις, αναγνώσεις και χρήσεις των οποίων προβάλλονται ή αποκλείονται από τον κανόνα ανάλογα με τη σημασία τους, την ιδεολογία που εξυπηρετούν ή τη θέση του σπουδαστή σε αυτά.

Χαρακτηριστικές κατ' αρχήν είναι οι πολλαπλές λειτουργίες κανονικοποιημένων κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας ανάλογα με το θεσμό στον οποίο εντάσσονται κάθε φορά και τις συνθήκες υπό τις οποίες προσλαμβάνονται. Ένα ποίημα του Σεφέρη, για παράδειγμα, αναλύεται με νεοκριτικό σεβασμό από το Γ. Π. Σαββίδη, θεωρείται αντιπροσωπευτικό της ελληνικότητας ή μοντερνικότητας που περικλείει, σχολιάζεται φιλολογικά ή διακειμενικά προκαλεί τη μέγιστη συγκινησιακή συμμετοχή θεωρούμενο ως μαρτυρία, ακούγεται σε σχολικές εορτές, διαβάζεται στο Τρίτο Πρόγραμμα, παραπέμπει σε αρχετυπικές προφορικές μνήμες, αλλά και στα μη μυθοπλαστικά (non-fictional) κείμενα που το περιβάλλουν και τα οποία αναγιγνώσκονται και εκδίδονται εξαντλητικά.

Η κανονικοποίηση των κειμένων και των στυλιστικών χαρακτηριστικών του ελληνικού μοντερνισμού ή της πρωτοπορίας γίνεται σταδιακά, ενώ οι χαμηλές ή υψηλές ιδιότητές τους συνυπάρχουν και εκδηλώνονται εναλλακτικά ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο αυτά βρίσκονται και με το κοινό στο οποίο απευθύνονται. Ο ελληνικός μοντερνισμός προώθησε προφορικές αφηγήσεις της ελληνικής παράδοσης από την ομηρική έως τη μακρυγιαννική και έδωσε έμφαση τόσο στην εντοπιότητά τους όσο και στη δυνατότητά τους να θεωρούνται εγγράψιμα (scritible). Βέβαια η διακειμενικότητα των μοντερνιστικών έργων, η σημασία που αυτά έδωσαν στις πηγές και στις σημειώσεις, χρησιμοποιήθηκε σα βάση για την ελληνική νεοκριτική παράδοση που θα τολμούσαμε σχηματικά να πούμε ότι εγκαθιδρύθηκε επισήμως το 1961 στο συγκεντρωτικό τόμο κριτικής *Για το Σεφέρη*. Ενώ ένα μέρος των μοντερνιστικών κειμένων με πιο ιδιωτικό χαρακτήρα αποκλείστηκε, η προβολή άλλων (που έφτασε έως τη μελοποίηση) υπερτόνισε την αξία τους μέσω των δημόσιων χαρακτηριστικών τους⁷.

Η ελληνική πρωτοπορία, όπως εκδηλώθηκε προπολεμικά με τον υπερρεαλισμό, είχε στοιχεία άκρως ιδιωτικά που σχετίζονταν κυρίως με τη χρήση της αυτόματης γραφής. Εξάλλου, τα πρωτοποριακά κείμενα αποποιήθηκαν το λυρισμό και την προφορικότητα, διατηρώντας έναν γνήσια κειμενικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα να αντιμετωπιστούν εχθρικά από την κριτική ως ξενικά και ακατανόητα (Τζιόβας, 1989, σελ. 329). Από την άλλη πλευρά, τα

κείμενα του ελληνικού υπερρεαλισμού ήλξαν την προσοχή του λιγότερο μυημένου κοινού, προκαλώντας σκανδαλοθηρικά και περιγελαστικά σχόλια τόσο για το σκοτεινό νόημά τους όσο και για το ερωτικό τους περιεχόμενο. Εξάλλου, κείμενα όπως ο Μπολιβάρ, με περισσότερο δημόσιο χαρακτήρα, έγιναν δεκτά με θαυμασμό, ενώ αναγνώσεις γνωστών έργων τόσο του Εγγονόπουλου όσο και του Εμπειρικού ηχογραφήθηκαν σε δίσκους της εταιρίας Διόνυσος για τη σειρά «Ελληνικά ποιήματα». Πάντως, προφορικά στοιχεία ενυπάρχουν ακόμη και στα υπερρεαλιστικά έργα με τον πλέον κειμενικό χαρακτήρα⁸.

Μεταπολεμικά η προφορικότητα των λογοτεχνικών κειμένων εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για τη διατήρηση της δημόσιας αξίας τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του έντεχνου λαϊκού τραγουδιού, το οποίο, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Κονδύλη (1991, σελ. 42), καταλήγοντας «στη μελοποίηση υψηλής ποίησης, συνέβαλε πολύ στην κατάλυση της παλιάς βασικής διάκρισης ανάμεσα σε "αστικό" ή "λόγιο" και "λαϊκό" πολιτισμό». Στην περίπτωση τόσο των κοινωνικών ποιητών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς όσο και των ποιητών της ήττας, τα διακειμενικά και αυτοαναφορικά στοιχεία της κειμενικής παραγωγής επισκιάστηκαν από την έμφαση που δόθηκε σε αυτή ως προφορική μαρτυρία. Ο νέο-υπερρεαλισμός, παράλληλα, βασιζόμενος στην κατάλυση της διάκρισης ποιητικών και προζαϊκών ειδών, αναζήτησε τις ξεχασμένες, ασυνείδητες, και κάποτε μεταφυσικές προφορικές πηγές της γραπτής υπερρεαλιστικής παραγωγής. Κατόπιν, τα κείμενα των «οργισμένων πεζογράφων» ανέδειξαν τις δυνατότητες της προφορικής ομιλίας και την ικανότητα της λογοτεχνίας να την καταγράψει, ενώ η γενιά του '70, με την εμπειρία της έντονης πολιτικής δράσης κατά την επταετία, άσκησε κριτική στη μαζική κουλτούρα, εκφράζοντας συγχρόνως με προφορικό χαρακτήρα αμεσότητας την αμφισβήτησή της.

Γενικότερα θα λέγαμε ότι όσο ένα κίνημα, ρεύμα, σχολή ή συγκεκριμένη ομάδα κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας κανονικοποιείται, δίνεται έμφαση στο δημόσιο (εν πολλοίς προφορικό) χαρακτήρα τους, ενώ με τον καιρό το πλεόνασμα (συνήθως γραπτό) της μετάβασης από την ιδιωτική στη δημόσια λειτουργία τους, αν δε χαθεί, αποτελεί το βασικό υλικό επαναξιολόγησης των κειμένων αυτών από νέες προοπτικές κριτικής και θεωρίας της λογοτεχνίας. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κείμενα των οποίων ο προφορικός και δημόσιος χαρακτήρας δεν προβάλλεται από τους ίδιους τους συγγραφείς τους για λόγους κανονι-

κοποίησης, αλλά για λόγους κριτικής της κανονικοποίησης αυτής. Μελετώντας τα κειμενικά αυτά περιβάλλοντα, στα οποία η προφορικότητα σχολιάζεται και χρησιμοποιείται με σκοπούς διαφορετικούς από τους συνήθεις, μπορούμε να διαπιστώσουμε τον τρόπο λειτουργίας της κειμενικότητας ως σημαίνουσας πρακτικής.

Κειμενικότητα και πρωτοπορία

Στην περίπτωση των υπερρεαλιστών και των επιγόνων τους η παράδοση που ακολουθείται σταθερά είναι, όπως ήδη αναφέραμε, λόγια και γραπτή. Το ενδιαφέρον των πρώτων υπερρεαλιστών (Εμπειρικού, Εγγονόπουλου, και πρώιμου Κάλα) για τη γραπτή γλώσσα και παιδεία είναι ισχυρότερο και κριτικό της προφορικής παράδοσης. Ο Αλέξανδρος Αργυρίου (1983, σελ. 102-104) εντοπίζει τις λογοτεχνικές πηγές της καθαρεύουσας του Εμπειρικού τόσο στη γραφειοκρατική γλώσσα του Καρυωτάκη, όσο και στη γλωσσική παράδοση των Ελλήνων ρομαντικών, υπογραμμίζοντας τη σχέση της με τη φρασεολογία του τύπου και των επιστημονικών κειμένων. Ο Γ.Π. Σαββίδης (1972, ν.δ.) αποδίδει τη σχέση αυτή στην επιθυμία του ποιητή να απεγκλωβιστεί από τη δικτατορία του δημοτικισμού⁹, ενώ ο Νάνος Βαλαωρίτης ερμηνεύει την κειμενικότητα των γραπτών του Εμπειρικού και του Εγγονόπουλου με βάση την απόσταση που τηρούν οι δύο συγγραφείς από τα ίδια τους τα κείμενα. Ο τελευταίος, αναφερόμενος παραδειγματικά στην ανάγνωση του Ομήρου που επιχειρεί ο Εγγονόπουλος, επιμένει στο γραπτό και τυπογραφικό χαρακτήρα της ομηρικής ποίησης που κατά τον Εγγονόπουλο επικρατεί έναντι της επαναληπτικής προφορικότητας της παράδοσης που την καλύπτει¹⁰. Εξάλλου ο Μ. Mackinsey (1990, σελ. 245) επιμένει στις κειμενικές πηγές του έργου του Εγγονόπουλου, ο οποίος, με τη λογιότητα που προσδίδουν ιδιαίτερα στα τελευταία του κείμενα οι διαχρονικές γραμματολογικές μνήμες, αντιδρά στην ομοιογενή δημοτική της γενιάς του '30.

Οι μεταπολεμικοί επίγονοι των υπερρεαλιστών ακολουθούν τις αρχές τους όσον αφορά τη γραπτή παράδοση. Η Μαντώ Αραβαντινού στα ποιητικά της βιβλία *Γραφές*¹¹ προωθεί μία διακειμενική ποιητική, ακολουθώντας την παράδοση της λογοτεχνικής καθαρεύουσας που κληρονόμησε από τους Έλληνες υπερρεαλιστές¹². Συγκεκριμένα στη *Γραφή Β* η Αραβαντινού περιγράφει την πορεία

της σε μία μεγενθυμένη μακέτα πόλης. Οι λεπτομέρειες αυτής της περιήγησης δίνονται στα μοναδικά, εν μέρει δημοσιευμένα, προσχέδια της *Γραφής Β*, που εμφανίστηκαν το 1982 στο περιοδικό *Χνάρι(α)*. Σύμφωνα με τις σημειώσεις αυτές, η ομιλήτρια περιηγείται σε μία πόλη όπου η προφορική και γραπτή γλώσσα έχουν ξεχαστεί, δίνοντας τη θέση τους σε μερικούς κακόφωνους συνδυασμούς συμφώνων και σε ένα σύστημα αλγεβρικών εξισώσεων που συνιστά τη διεύθυνση και την ταυτότητα του κάθε κατοίκου. Με τη συνδρομή ενός γέροντα υμνογράφου, εξετάζει το χάρτη της πόλης αυτής με σκοπό να αποκρυπτογραφήσει έναν αρχαίο ύμνο, γραμμένο σε άγνωστο, ιδεογραφικό αλφάβητο, που βρίσκεται κωδικοποιημένος στις γραμμές του. Ο γέροντας υμνογράφος, ο μόνος κάτοχος της μνήμης των αρχαίων κωδίκων, πιστεύει πως η ομιλήτρια κατέχει τη μνήμη της γραπτής γλώσσας, παρόλο που η ίδια επιμένει ότι θυμάται μόνο τους ήχους της. Έτσι, σε ένα πολιτισμό ανεπαρκούς γλωσσικής επικοινωνίας, το γράφον υποκείμενο της *Γραφής Β* αγωνίζεται να ανακαλύψει την απόλυτη ενότητα του παλαιού και του νέου, των ευθειών και των πλαγίων, της προφορικής και γραπτής παράδοσης.

Η προφορικότητα στη *Γραφή Β* αντιπροσωπεύεται από το γέροντα υμνογράφο, που είναι ο μοναδικός κάτοχος των κωδίκων της προφορικής παράδοσης την οποία έχει καθήκον να συντηρήσει¹³. Η μνήμη αποτελεί γι' αυτόν το μοναδικό ασφαλή τρόπο αναβίωσης του χαμένου κειμένου σε μία πόλη όπου ο πολιτισμός της γραφής έχει αποστασιοποιήσει και αποξενώσει τον πληθυσμό της. Η αντικειμενικότητα, η αφαίρεση και η κατηγοριοποίηση έχουν καταργήσει την παλιά τάξη· η γλώσσα των μαθηματικών έχει αντικαταστήσει τον επικοινωνιακό λόγο και τη λογοτεχνία, με αποτέλεσμα οι ομιλητές της να έχουν χάσει την επαφή τους με την πραγματικότητα και τη φαντασία¹⁴. Το πολιτιστικό τους έδαφος άρχισε να βρίθκει σε τυπωμένα σημεία, ρητοροποιήθηκε και κανονικοποιήθηκε, ενώ η λογοτεχνία καταγράφηκε αποκλειστικά σε τυπογραφικό –ή ακόμη και τυπωμένο– υλικό. Το γράφον υποκείμενο, που πιέζεται να γράψει διαβάζοντας, είναι συνεπώς έγκλειστο σε μία δεσποτική διακειμενικότητα. Οι *Γραφές* της Αραβαντινού στο σύνολό τους, αναπαριστούν την αρχειοποίηση μίας γραπτής κουλτούρας που ανιχνεύει τις ρίζες της στην προφορική της παράδοση, ενώ από την αρχή είναι φανερό ότι η αναζήτηση αυτή θα αποβεί μάταιη.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγκλισης προφορικών και γραπτών λειτουργιών ενός λογοτεχνικού κειμένου είναι τα

πεζογραφήματα-παραβολές του Νάνου Βαλαωρίτη. Η περίπτωση του Βαλαωρίτη είναι ενδεικτική των εξελίξεων της ελληνικής πρωτοπορίας με βάση τόσο τη μεταπολεμική μοίρα του γαλλικού υπερρεαλισμού όσο και τα πολιτικά και ιδεολογικά ενδιαφέροντα της νέας ευρωπαϊκής και αμερικανικής πρωτοπορίας. Τα κείμενα του Βαλαωρίτη συνδυάζουν την αυτόματη γραφή με στοιχεία και τεχνικές πρωτόγονων μύθων και, υιοθετώντας παραβολές και θρύλους ως μήτρες κατασκευής της υπερρεαλιστικής ποιητικής εικόνας και ύλης, στρέφονται στο μυστικισμό και τον αποκρυφισμό, παραπέμποντας στη μεσαιωνική αλχημεία και τις αινιγματικές της εσωτερικιστικές διαδικασίες. Ενδεικτικό του πολυδιάστατου αλληγορικού διδακτισμού των αλχημιστικών κειμένων και των επιδράσεών τους στη μεταπολεμική πρωτοπορία είναι το διήγημα του Βαλαωρίτη *Προμελέων* (1986, σελ. 15-21)¹⁵. Δίνοντας τη δική του εκδοχή για την ταυτότητα της μυθικής Σφίγγας, ο συγγραφέας στο διήγημα αυτό αναπαράγει λογοτεχνικά το θρύλο της Προμελέωνης, μίας βασίλισσας με σώμα λιονταριού, που θανατώθηκε από την ανταγωνίστριά της στο θρόνο του λεοντόμορφου βασιλιά Προμελέοντα. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μία αλληγορία βασισμένη σε ρητό του αλχημιστή Ερμή Τρισμεγίστου, το έργο του οποίου ήλξε την προσοχή των υπερρεαλιστών εξαιτίας των αποκρυφιστικών του μεθόδων μαγικής αναπροσαρμογής της ύλης. Αναζητώντας μία νέα γλώσσα, αντίστοιχη στη δομή και λειτουργία με αυτή του υποσυνειδήτου, οι υπερρεαλιστές κατέφυγαν στους αρχετυπικούς μύθους της αναγέννησης ύλης και πνεύματος που χρησιμοποιήθηκαν από τους αλχημιστές ως αλληγορίες της κυκλικής πορείας της υλικής και πνευματικής ωρίμανσης. Αυτοί οι μύθοι, που οι πηγές τους χάνονται σε πρωτόγονες προφορικές αφηγήσεις, αποτελούν μοντέλα για τη δημιουργία ενός νέου, υπερρεαλιστικού κόσμου.

Το μυθιστόρημα του Βαλαωρίτη *Ο Θησαυρός του Ξέρξη* (1984)¹⁶, ενσωματώνει στοιχεία ενδεικτικά των αποκρυφιστικών ενδιαφερόντων του μεταπολεμικού υπερρεαλισμού. Στο κείμενο αυτό γίνεται αναφορά σε γραπτά μιν, αλλά χαμένα αλχημιστικά κείμενα, που παραδίδονται από διηγήσεις. Ο προφορικός χαρακτήρας της παράδοσης αυτών των διηγήσεων είναι έντονος σε ολόκληρο το κείμενο και κορυφώνεται με την εμφάνιση του αλχημιστή Αντιξένη, που παρουσιάζεται ως καθοδηγητής του συγγραφέα.¹⁷ Η διδασκαλία του Αντιξένη είναι αυτή που ενέπνευσε το συγγραφέα στη διαμόρφωση της ποιητικής του. Όπως εξομολογείται ο ίδιος ο αφηγητής: «Όλα τα ποιήματά μου έχουν χημική βά-

ση. Είναι σαν εξισώσεις και θεωρίες της ύλης –όπως άλλοτε– οι αλχημιστές κρύβανε τη γνώση τους πίσω από αλληγορίες, ποιητικές παραβολές, μύθους και ιστορίες» (1982, σελ. 268). Η προφορική μνημονική παράδοση των αλχημιστικών αφηγήσεων στα πεζά του Βαλαωρίτη κειμενικοποιείται όχι μόνο επειδή εγγράφεται, αλλά επειδή αναδημιουργείται χρησιμοποιούμενη ως αφηγηματική τεχνική που προσδίδει αλυσσιδωτή πλοκή και αμφίσημες στιγμές στο περιεχόμενό τους.

Εξίσου χαρακτηριστική της κειμενικοποίησης της προφορικής παράδοσης, όπως αναλαμβάνεται από μεταπολεμικά πρωτοποριακά κείμενα, είναι η περίπτωση του ιδιόρρυθμου κινήματος του υπερλεξισμού που συνδυάζει κειμενικά με εξωκειμενικά στοιχεία. Ο Αλέξανδρος Σχινάς, περιγράφοντας τη θεωρία του υπερλεξισμού¹⁸, την οποία επινόησε ο ίδιος, υποστηρίζει ότι μόνο από σύμπτωση οι ιδέες έχουν προτεραιότητα έναντι των λέξεων. Εξαιτίας της συνεχώς μειούμενης σημασίας των λέξεων, η επικοινωνία μεταξύ των ομιλητών μπορεί να καταλήξει σε παρανοήσεις και ίσως να αποβεί άσκοπη και αδύνατη¹⁹. Ο υπερλεξισμός παρουσιάζεται ως ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης της ατυχούς αυτής συνθήκης²⁰, αφού, αρχίζοντας από τις ίδιες τις λέξεις, επικεντρώνεται στην οπτική πλευρά της γλώσσας παρά στη νοητική. Εφόσον εκλαμβάνεται ως δεδομένο ότι η αναφορική λειτουργία των λέξεων επιβάλλεται εκ των υστέρων μέσω μίας διαδικασίας αναδημιουργίας, ο υπερλεξισμός επιτρέπει τη γλωσσική όψη και τον ήχο να υπερσχύουν έναντι της σημασίας με τον ίδιο τρόπο που η αναδημιουργία υπερσχύει έναντι της τυχαιότητας. Η χρήση της υπερλεξιστικής γλώσσας προτείνεται από το Σχινά ως η λύση στη σύγχυση που προκλήθηκε από την προφορική επικοινωνία. Τέτοια γλώσσα θα αποτελείται από όλες τις σύνθετες λέξεις που ο κάθε υπερλεξιστής μπορεί να χρησιμοποιήσει στη διάρκεια του εκτενέστερου μονολεκτικού μονολόγου που μπορεί ποτέ να εκφωνηθεί²¹.

Η εξωκειμενική παρουσία και ο προφορικός λόγος του Ελευθέριου Δούγια, του πραγματικού, κατά το Σχινά, ιδρυτή του υπερλεξισμού, εξισορροπεί την πυκνή και πολυεπίπεδη κειμενικότητα του δοκιμίου του Σχινά για το νέο κίνημα. Δεκαετίες πριν από την πρώτη δημόσια εμφάνισή του, ο υπερλεξισμός υπήρχε μόνο στη μνήμη της ομάδας που τον δημιούργησε²². Με την «καταγραφή» του όμως, η παρουσία του έγινε μόνο κειμενική, αφού διασώθηκαν γραπτά θραύσματα της έντονης θρυλούμενης δράσης της υπερλεξιστικής ομάδας. Ο παρουσιαστής του υπερλεξισμού, Σχινάς, εν τέλει υπερίσχυσε έναντι του ιδρυτή του, Δούγια, ο

οποίος, παρά την ιστορική και συμβολικά υπεράνθρωπη παρουσία του, δεν είναι τίποτε άλλο από γλωσσική κατασκευή. Ο περίπλοκος χαρακτήρας του υπερλεξιστικού μανιφέστου γενικότερα και, τόσο το κειμενικό, όσο και το εξωκειμενικό του περιβάλλον, εμφανίστηκαν δημόσια στο τέλος της δραστηριότητας του κινήματος και άφησαν ανοικτή τη θεωρητική δυνατότητα της επ' άπειρον αναπαραγωγής του υπερλεξιστικού γλωσσικού υλικού που ήδη προϋπήρχε²³.

Μέσα στο ίδιο πνεύμα της πρωτοποριακής φάρσας του υπερλεξισμού κινείται και το βιβλίο *Επίτομον Εγκυκλοπαιδικόν Προσωπικόν Λεξικόν* (1992) του Δημήτρη Ρικάκη²⁴. Το εκτεταμένο αυτό κείμενο, που είναι αφιερωμένο στο Σχινά, ερμηνεύει δήθεν εγκυκλοπαιδικά και αναλύει με ένα προσωπικό εν πολλοίς συνειρμικό τρόπο κύρια και δευτερεύοντα ονόματα που αρχίζουν από Α, ένα τέχνασμα βασιζόμενο στην απειρία των γλωσσικών δυνατοτήτων που αποκάλυψε ο υπερλεξισμός, αλλά και στη διαδεδομένη τάση για αστεισμό και παιχνίδι, που αναπτύσσεται στο εσωτερικό μίας πρωτοποριακής ομάδας και εξαπλώνεται αποκτώντας εν τέλει αισθητικό χαρακτήρα.

Εξωκειμενικές προφορικές παραδόσεις με πρωτοποριακές αισθητικές σκοπιμότητες υιοθετήθηκαν και από τη «Σκηνή ή το Ελληνικό Underground»²⁵. Τα έργα των καλλιτεχνών αυτών, όπως ενδεικτικά του Πάνου Κουτρομπούση, αμφισβήτησαν τους φορμαλιστικούς πειραματισμούς της υψηλής μοντερνιστικής λογοτεχνίας, δίνοντας σε αυτούς χιουμοριστικές και παράδοξες διεξόδους. Οι ιστορίες του Κουτρομπούση (1978) αναφέρονται σε μία ποικιλία μύθων και αφηγήσεων, ειδών και τρόπων γραφής, κριτικάροντας την υψηλή τέχνη, σχολιάζοντας τον περισπούδαστο χαρακτήρα της και προτείνοντας μία υβριδική διεθνή βιο-γραμματική της λογοτεχνίας. Η εσκεμμένη αυτή προσβολή από παραδοσιακές προφορικές αφηγήσεις της στεγανότητας των υψηλών και γραπτών αξιών του κανονικοποιημένου μοντερνισμού, δημιούργησε συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος²⁶.

Συμπεράσματα

Είναι ενδιαφέρον ότι στις παραπάνω περιπτώσεις πρωτοπόρων δημιουργών τα κείμενα που παράγονται έχουν πολλαπλές λειτουργίες. Η Μαντώ Αραβαντινού, υπό μορφήν προζαϊκών σημειώ-

σεων αφηγείται την ανίχνευση των χαμένων προφορικών πηγών της γραπτής κουλτούρας. Οι σημειώσεις της δημιουργούν ένα παρακείμενο που χρήζει εξίσου προσεκτικής ανάγνωσης με το κυρίως κείμενο των *Γραφών*. Οι προφορικοί μύθοι και οι αποκρυφιστικές παραδόσεις αποτελούν τη βάση των κειμένων του Νάνου Βαλαωρίτη στα οποία αναφερθήκαμε. Η λογοτεχνική αφήγηση της αναζήτησης ποιητικής από το Βαλαωρίτη παραπέμπει σε ένα κόσμο χαμένων σαμανικών διηγήσεων, που αν δεν αναζητηθούν, η ανάγνωση των κυρίως κειμένων θα παραμείνει ατελής.

Ο υπερλεξισμός του Αλέξανδρου Σχινά είναι ένα ρεύμα μυθοπλαστικό, πρωτοποριακό και άκρως κειμενικό. Εξαπλώνεται όμως, και διαφεύγει της μονοδιάστατης ανάγνωσής του εφόσον αποτελεί μέρος μίας πρωτοποριακής φάρσας, που προσβάλλει τις διακρίσεις πραγματικότητας και φαντασίας, κειμενικότητας και προφορικότητας, υψηλού και χαμηλού. Ενώ θεωρητικά απευθύνεται σε όλους τους ομιλητές και παίρνει σχεδόν συμπαντικές διαστάσεις, ο υπερλεξισμός συνδέεται άμεσα με τις αναζητήσεις μίας συγκεκριμένης πρωτοποριακής ομάδας και δεν αποκτά παρά ελάχιστες εφαρμογές που παραπέμπουν ευθέως στο δοκιμακό του μανιφέστο, χρησιμοποιώντας το ως πρόσχημα για ακραίους κειμενικούς πειραματισμούς. Τέλος, τα κείμενα της «Σκηνης» μέσω της προφορικότητας ασκούν κριτική στην υψηλή τέχνη φέροντας πρωτοποριακού χαρακτήρα αποτελέσματα.

Εάν δεν αναδεικνυόταν η ποικιλία των λειτουργιών τους, τα κείμενα αυτά θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συνεχίζουν την παράδοση του μοντερνισμού. Κι όμως, τα στοιχεία τους που διαφεύγουν αυτής της παράδοσης - όπως το περιεχόμενο της εξηγητικής σημείωσης της Αραβαντινού, οι αποκρυφιστικές παραδόσεις του Βαλαωρίτη, οι εξωκειμενικές περιπέτειες του υπερλεξισμού και η πρωτοποριακή προφορικότητα των συγγραφέων της «Σκηνης» είναι εκείνα που διαφοροποιούν τα κείμενα αυτά και τους δίνουν τη δυνατότητα να αναγνωστούν ως σημαίνουσες πρακτικές που θέτουν υπό αμφισβήτηση την υψηλή αισθητική ποιότητα και τον αποκλειστικό χαρακτήρα του μοντερνισμού. Η αντιμετώπιση των κειμένων αυτών ως σημαίνουσών πρακτικών θα ερμήνευε την αμηχανία ανάγνωσης των πεζών του Βαλαωρίτη, τον υπεροπτικό αποκλεισμό έργων της ελληνικής «Σκηνης», καθώς και την περιορισμένη σημασία που δόθηκε τόσο στις μεταστρουκτουραλιστικές και κριτικές του μοντερνισμού αναζητήσεις της Αραβαντινού όσο και στον υπερλεξισμό του Σχινά, ως το παιγνιώδες μανιφέστο της παράδοξα σχεδιασμένης ποιητικής του.

Οι περιπτώσεις των κειμένων που παρουσιάστηκαν εδώ απο-

τελούν παραδείγματα μόνο σημαινουσών πρακτικών, που όμως δηλώνουν τη διαδεδομένη προκατάληψη απέναντι στην ελληνική πρωτοπορία. Η πρωτοποριακότητα των κειμένων αυτών δεν προϋπάρχει αντιθετικά προς τη μοντερνικότητα, και συνεπώς δεν προσδίδει χαμηλή και δευτερεύουσα ποιότητα στα κείμενα που χαρακτηρίζει, αλλά αναδεικνύεται από τη χρήση, τα παρακείμενα και την ερμηνεία τους. Εφόσον μπορούν να θεωρηθούν αναλόγως προφορικά, ακροαστικά, ή γραπτά, και αντίστοιχα να ενταχθούν στη λαϊκή, τη μαζική ή την υψηλή κουλτούρα, φαίνεται ότι τα κείμενα αυτά συνδυάζουν κριτικά και σκόπιμα περισσότερες λειτουργίες και εναλλάσσουν το λαϊκό, μαζικό, ή υψηλό τους χαρακτήρα επενδύοντας στην κειμενικότητα τους, το ποσοστό αναγνωσιμότητάς τους και τη διαφοροποίησή τους από την προφορική κουλτούρα.

Διατηρώντας αυτή τη λειτουργία, τέτοια κείμενα δεν μπορούν τόσο να εκληφθούν ως αναπόσπαστα μέρη ενός κανόνα όσο να εισέλθουν στο θεσμό της λογοτεχνίας ως σημαίνουσες πρακτικές: ως παρεμβατικές και κριτικές διαδικασίες της ομοιογένειας αυτού του θεσμού, που θα υπερέβαιναν τους αποκλεισμούς κειμένων και τους εγκλεισμούς άλλων και θα επέτρεπαν την ένταξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της ακαδημαϊκής διδασκαλίας της σε ευρύτερα πολιτιστικά συμφραζόμενα, επεκτείνοντας έτσι την ποικιλία και επιρροή του αντικειμένου της.

Σημειώσεις

1. Σύμφωνα με τον Antony Easthope (1991, σελ. 10-11) στο μοντέλο των λογοτεχνικών σπουδών δομείται με βάση πέντε όρους ή χαρακτηριστικά που αφορούν τη μέθοδό τους: 1) μία παραδοσιακά *εμπειρική* επιστημολογία (empirical epistemology)· 2) μία συγκεκριμένη παιδαγωγική πρακτική (paedagogical practice), τη *μοντερνιστική* ανάγνωση· 3) έναν *τομέα* σπουδών (area of studies) που διακρίνει τον κανόνα από τη λαϊκή κουλτούρα· 4) ένα *αντικείμενο* σπουδών (object of studies), το κανονικό κείμενο (canonical text)· 5) την προϋπόθεση ότι το κανονικό κείμενο διέπεται από την αρχή της *ενότητας* (unity) – (δική μου μετάφραση).

2. Η ιστορία της αντίθεσης αυτής πέρασε από δύο κυρίως φάσεις: καταρχήν τη φιλελεύθερη ερμηνεία της, βασισμένη στην προσωπική ψυχολογία και τον ηθικό ατομισμό. Η λαϊκή κουλτούρα (popular culture), κατά τον Q.D. Leavis (1965, σελ. 51) πραγματοποιεί τους πόθους των αναγνωστών, οι οποίοι παραδίδονται χωρίς όρους στην ευχαρίστηση που

τους παρέχει, ενώ η υψηλή κουλτούρα (high culture) οδηγεί, μέσα από τις αντιξοότητες της ανάγνωσης, στην πραγματική ζωή (σελ. 74). Η δεύτερη φάση της αντίθεσης που εξετάζουμε έχει μαρξιστικές βάσεις. Σύμφωνα με τη σχολή της Φρανκφούρτης, ο ελιτισμός της υψηλής κουλτούρας βασίζεται στην ταύτιση της λαϊκής κουλτούρας με την παραγωγή αγαθών που η εργατική τάξη μπορεί να αγοράσει (Marcuse, 1968, σελ. 88-133). Μία άλλη μαρξιστική εκδοχή της δεύτερης αυτής φάσης της αντίθεσης βασίζεται στη θεωρία της κυρίαρχης ιδεολογίας και υποστηρίζει ότι η λαϊκή κουλτούρα έχει ιδεολογικό χαρακτήρα, κάτι που λείπει από την υψηλή κουλτούρα.

3. Πολύ ενδεικτικό της κυκλικής φοράς των πολιτιστικών αξιών από τις υψηλές στις χαμηλές και τανάπαλιν είναι το διάγραμμα που έχει κάνει ο James Clifford (1993, σελ. 57) για να δηλώσει τις εναλλασσόμενες σημασίες και τους θεσμούς που καλύπτουν ένα έργο τέχνης. Ένα τέτοιο έργο μπορεί να είναι διαδοχικά αυθεντικό (authentic), κατασκευή (artifact), μη-αυθεντικό (non-authentic) ή αριστούργημα (masterpiece), όταν υιοθετείται από τα μουσεία, τη λαογραφία, τον τουρισμό ή την τεχνολογία αντίστοιχα.

4. Ο όρος *signifying practice*, όπως μεταφέρθηκε στα ελληνικά από το Σωτήρη Δημητρίου (1978, σελ. 149), ορίζεται από τη Julia Kristeva ως «η συγκρότηση ενός συστήματος σημείων και το πέρασμα μέσα από αυτό». Αυτή η μετάβαση, που έχει πολιτικό χαρακτήρα, γίνεται μέσα από μία διαδικασία αλλαγής των κοινωνικών θεσμών και σημαίνει το πέρασμα από τη συμβολική στη σημειωτική πράξη.

5. Ως *κειμενικότητα* (textuality) ορίζεται η αναγνώριση ότι κάθε κείμενο είναι γραμμένο μέσα και από την γλώσσα. Κάθε λογοτεχνικό κείμενο προέρχεται αποκλειστικά από κειμενικές πηγές και δεν μπορεί να κρύψει τις περίπλοκες σχέσεις του με τα άλλα κείμενα.

6. Αναπτύσσοντας αντίστοιχο προβληματισμό, ο Wlad Godzich (1994, σελ. 81) προτείνει η διαφοροποίηση ανάμεσα στο μαζικό, το υψηλό (elit) και το λαϊκό να μη βασίζεται στις εγγενείς μορφικές ιδιότητες των έργων τέχνης, αλλά στους τρόπους πρόσληψης και χρήσης τους. Έτσι, με βάση αυτή τη διαφοροποίηση, το ίδιο έργο μπορεί να υποβάλλεται σε τρεις τουλάχιστο διαφορετικές χρήσεις. Ως παράδειγμα ο Godzich χρησιμοποιεί την περίπτωση της ακροαστικής κουλτούρας (auditive culture) στην οποία το προφορικό συνυπάρχει με το γραπτό, εφόσον το τελευταίο προσλαμβάνεται σε ακουστική μορφή. Η ακροαστική κουλτούρα δίνει αξία στο καινούργιο σε αντίθεση με την προσκόλληση στο παραδοσιακό που ενέχεται στην προφορική κουλτούρα και επιδιώκει συναισθηματική επιρροή του ακροατή, σε αντίθεση με την αποστασιοποίηση της γραπτής κουλτούρας.

7. Σύμφωνα με το Δημήτρη Τζιόβα (1993, σελ. 247) «Τα πρώτα κείμενα του Μπερτάτη ή του Ξεφλούδα ή αυτά του Πετζίκη, του Σκαρίμπα και της Αξιώτη δεν προσέχτηκαν τόσο όσο άλλα πιο εγκόσμια ή ακόμη και όσα κείμενα των ίδιων έχουν πιο δημόσιο θέμα».

8. Το υπερρεαλιστικό κείμενο του Εμπειρικού έχει έντονο κειμενικό και διακειμενικό χαρακτήρα, συνδυάζοντας συγχρόνως αρχαϊκές προφορικές μνήμες, οι οποίες συχνά ανάγονται στο παγανιστικό παρελθόν της ανθρωπότητας (αναγραμματισμοί, άναρθρες κραυγές, παραπομπή σε μία προϊστορική γεωγραφία).

9. Ο ίδιος ο Εμπειρικός υποστηρίζει ότι η γραφή του βασίζεται στην παιδεία του. Αναλύοντας τη σχέση του με τη δημοτική, καταλήγει: «Η δημοτική ήταν η λαλιά του τόπου μου, και την άκουγα, αλλά η παιδεία μου έγινε εξ ολοκλήρου στην καθαρεύουσα» (1976, σελ. 14).

10. Γράφει: «Ο νέος λοιπόν Όμηρος της Μοσχόπολης, παρόλο που είναι εκκεντρικός και κάτοικος δέντρων, μπορεί να μας φωτίσει περί του πώς γράφτηκαν τα ποιήματα, αν υποθέσουμε ότι πραγματικά γράφτηκαν από τον Όμηρο και δεν απαγγέλονταν μόνο προφορικά, όπως ισχυρίζονται ακόμη και σήμερα κάτι οπαδοί της απλοϊκής μούσας. Γιατί η Μοσχόπολις, παρόλο που λέγεται και Βοσκόπολις, έχει σχολή και τυπογραφείο, που μαθαίνουν Γράμματα οι Έλληνες, κι ας είναι και βοσκοί αγράμματοι. Μήπως έτσι και ο Όμηρος;» (1988, σελ. 84).

11. Πρόκειται για τα ποιήματα: *Γραφή Α* (1962), *Γραφή Β* (1964), *Γραφή Γ* (1971) και *Γραφή Δ και Ε* (1983).

12. Αναφερόμενη στη γραφή του Εμπειρικού στο δοκίμιο της «Ομιλείν Θέλω» (1976) η Αραβαντινού υπογραμμίζει την αυτονομία της γλώσσας του Saussure που αποτελεί την πηγή της διακειμενικής «επιθυμίας για ομιλία μέσω της λογοτεχνίας. Η γραφή του Εμπειρικού, που υπερβαίνει τα όρια της εθνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, αντιπροσωπεύει γι' αυτή μία «χαρισματική» συμβολή στην κειμενικότητα της ελληνικής λογοτεχνίας. Παρόλη την αναζήτηση του προφορικού λόγου που υπονοείται στον τίτλο της, η Αραβαντινού επιμένει στην κειμενικότητα –παρά στην προφορικότητα– ως βάση του επιχειρήματός της για τη μόρφωση των Ελλήνων ποιητών: «Πώς με την αμορφωσιά να εξηγήσω την ύπαρξη τόσων χαρισματικών ποιητών;» (σελ. 12).

13. Η προφορική παράδοση, που είναι βαθειά θαμμένη στη μνήμη της ομιλήτριας, και τηρείται ευλαβικά από το γέρο υμνογράφο, αναφέρεται στη ελληνική στρατιωτική και θρησκευτική ιστορία. Η Αραβαντινού γράφει: «οι εξιστορήσεις πεδινών μαχών ύστερα από θανατηφόρες μάχες όπου στη μνήμη μου δεν ξεχωρίζουν πόσοι οι νεκροί, πόσα τα νεκρά ζώα με τεντωμένα ποδάρια μουτζώνοντας τον ουρανό, πόσο το απωλεσθέν και μη καταγραφέν υλικό και ο σώζων εαυτόν σωθήτω και Βοήθα Παναγιά μου Βοήθα...» (1985, σελ. 18). Η μείξη του γραπτού και προφορικού λόγου που χρησιμοποιείται για να δηλώσει την ιστορική μνήμη απηχεί το αφηγηματικό ύφος των *Απομνημονευμάτων* του Μακρυγιάννη.

14. Σύμφωνα με τον Walter J. Ong (1982) οι παραδοσιακές κοινωνίες του μνημονικού και χειρογραφικού πολιτισμού (mnemonic and chirographic culture) σέβονται τα υπερήλικα μέλη τους, που ειδικεύονται στη συντήρηση της μνήμης (1982, σελ. 41). Στις παραδοσιακές κοινωνίες η

μνήμη, η ακρόαση και η εμπειρία εξαρτώνται ανάμεσα από τη μάθηση και την κειμενική γνώση. Η γραφή, από την άλλη, η τυπογραφία και η όραση, κυριαρχούν στους σύγχρονους πολιτισμούς, που εφευρίσκουν διαδικασίες εγκλεισμού στο εσωτερικό της συνείδησης και της κειμενικότητας. Η ρήξη από τις παραδοσιακές αξίες –ενός πραγματικά προφορικού ελληνικού πολιτισμού– και το πέρασμα σε μία μοντέρνα και μεταμοντέρνα εποχή αναπτύσσεται στις *Γραφές*.

15. Το διήγημα αυτό πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Πάλι*, 5, 1965, σελ. 39-44.

16. Το μυθιστόρημα αυτό γράφτηκε μεταξύ του Καλοκαιριού 1963 και του Χειμώνα 1964.

17. Ο αλχημιστής Αντιξένης ζει σε μία κειμενική και φανταστική Ελλάδα που θυμίζει την «Πόλη του Φωτός» του Εγγονόπουλου. Ο ίδιος συστήνεται στο συγγραφέα: «... είμαι φιλόσοφος και μελετώ την τέχνη, τη μεγάλη τέχνη. Αν μείνεις εδώ θα σου μάθω ό,τι ξέρω. Τ' άλλα θα τα βρεις μόνος σου. Εγώ θα σε βάλω στο δρόμο. Μόνο θα μου υποσχεθείς ένα πράμα. Θα κρατήσεις μυστικές τις γνώσεις σου και θα μιλήσεις μόνο με παραβολές και υπαινιγμούς, με λόγια σκεπασμένα για ό,τι θα σου μάθω» (1982, σελ. 324).

18. Ο ίδιος ο Σχινάς δίνει τον εξής ορισμό για τον υπερλεξισμό: «Ο υπερλεξισμός, που θα μπορούσε ίσως ακόμα να ονομασθεί και μεταλεξισμός ή παν-λεξισμός, είναι η παραδοχή της υπάρξεως όλων των δυνατών λέξεων, και η απόφαση να ανακαλυφθεί (ή να ξαναανακαλυφθεί) το νόημά τους. Ο υπερλεξισμός εκφράζει όλους τους δυνατούς τρόπους υπάρξεως σε όλους τους δυνατούς κόσμους. Ο υπερλεξισμός είναι η ακρότατη δυνατή προέκταση της γλώσσας» (*Πάλι*, 2-3, σελ. 119, 1965).

19. Αυτή η άποψη είναι αντίστοιχη με την κριτική που άσκησε ο στρουκτουραλισμός στη γραπτή κουλτούρα, η οποία εξατομίκευσε τις χρήσεις της γλώσσας. Αυτή η εξατομίκευση αποκορυφώθηκε στη μοντερνιστική κειμενική αυτονομία. Οι εκπρόσωποι της δομικής γλωσσολογίας αντιτάχθηκαν στο μοντερνιστικό ιδεαλισμό (που γι' αυτούς εκπροσωπούσε την αστική ιδεολογία) αναλύοντας τις κοινωνικές πρακτικές ως γλώσσες, διαχωρίζοντας το σημαίνον από το σημαινόμενο, και ορίζοντας τη σημασία ως συστηματική ανασύνθεση σημασιών. Η ριζοσπαστική δυνατότητα που αποδόθηκε στο σημαίνον, συγχρόνως περιλαμβάνει μία ριζοσπαστική πολιτική στάση.

20. Σύμφωνα με το Σχινά: «ο υπερλεξισμός ξεκινάει από τις λέξεις, από όλες τις δυνατές λέξεις. Και βρίσκοντας τις έννοιες, τα αντικείμενα, τις καταστάσεις, που εκάστοτε τους αντιστοιχούν, σπάει την αλυσίδα αυτών των συμπτώσεων, αναδημιουργεί όλους τους δυνατούς κόσμους και ξαναφέρει την ύπαρξη στην αληθινή ολότητά της» (*όπ. παρ.*, σελ. 119).

21. Η υπερλεξιστική γλώσσα του Σχινά μπορεί να θεωρηθεί ως μορφή «δευτερεύουσας προφορικότητας» όπως αυτή ορίζεται από τον Ong (1982, σελ. 171) ως όχι προηγούμενη, αλλά ως επόμενη και εξαρ-

τώμενη από τη γραφή και την τυπογραφία. Τέτοια προφορική γλώσσα που, αντίθετα από το γραπτό κείμενο, έχει έντονο ακροαστικό χαρακτήρα (βλ. σημ. 6), αντιστέκεται στη στεγανότητα της διακειμενικότητας και στις «γραφολέκτους» της δημοτικής και της καθαρεύουσας.

22. Ο Ρένος Αποστολίδης (1972, σελ. 48-71) περιέγραψε τη συλλογική και παιγνιώδη νοοτροπία που κυριάρχησε στην ομάδα του Σχινά όταν αυτή συντέθηκε για πρώτη φορά. Η ομάδα των Αγησίλων, αποτελούνταν από δεκατρείς νέους που ασχολούνταν με γλωσσικά παιχνίδια, φάρσες, αλλά και «δίκες» στις οποίες ένα μέλος της ομάδας καλούνταν σε απολογία για να δοκιμαστεί ή να τιμωρηθεί για δραστηριότητες που θα πρόδιδαν μυστικά της ομάδας.

23. Δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε την αντιστοιχία του ρεύματος του υπερλεξισμού με το «Κολλέγιο Παταφυσικής» (College de Pataphysique). Ο όρος *Παταφυσική* ορίστηκε από τον Alfred Jarry ως η «επιστήμη των φανταστικών λύσεων». Το *Κολλέγιο*, στο οποίο εντάχθηκαν αρκετοί αντιπρόσωποι πρωτοποριακών κινήματων, είναι γνωστό για την αμφισβητούμενη (πατα)φυσική παρουσία του ιδρυτή της, του «Εκλαμπρότατου Δρ. Ι.Σ. Σαντομίρ» και τα εξίσου αμφίβολης γνησιότητας πρακτικά της ιδρυτικής του συνεδρίασης του 1948, που δημοσιοποιήθηκαν από τον Simon Watson Taylor το 1960. Το «αστείο» του υπερλεξισμού, όπως παρουσιάστηκε στο *Πάλι* και προκάλεσε αντιδράσεις σε σχέση με τον πραγματικό ιδρυτή του (Νικολαΐδης, 1987, σελ. 136-137), παρουσιάζει χαρακτηριστικά αντίστοιχα με αυτά του «Κολλεγίου Παταφυσικής».

24. Αξίζει βέβαια να επισημανθεί ότι το μανιφέστο του υπερλεξισμού αποτελεί μέρος του λογοτεχνικού πεζογραφήματος του Σχινά με τον τίτλο *Αναφορά περιπτώσεων* (1966) ορισμένα κεφάλαια του οποίου, με χαρακτηριστικότερο το «Ενώπιον πολυβολητού» συνιστούν εφαρμογή της αρχής των απείρων γλωσσικών δυνατοτήτων που ανέπτυξε ο υπερλεξισμός.

25. Αυτός ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Μιχάλη Μήτρα (1975, σελ. 2) για να χαρακτηρίσει τους νέους καλλιτέχνες της αντιρεαλιστικής σχολής που εμφανίστηκαν στο περιοδικό *Πάλι* στη δεκαετία του 1960 (Πάνος Κουτρομπούσης, Δημήτρης Πουλικάκος, Λεωνίδας Χρηστάκης, Εύα Μυλωνά, Τάσος Δενέγρης, Δημήτρης Ρικάκης κ.ά.). Κοινά χαρακτηριστικά των μελών της ομάδας ήταν οι επιδράσεις που δέχτηκαν από το κίνημα των Αμερικανών Beat, η στενή επαφή τους με το εξωτερικό, το συχνά επαγγελματικό τους ενδιαφέρον για τη μουσική και την τέχνη, η αντιρρητική και κάποτε σατιρική τους στάση απέναντι στο καθεστώς, ο σεβασμός τους προς την ιστορική πρωτοπορία και το ενδιαφέρον τους να παρουσιάζουν το έργο τους δημόσια με την οργάνωση καλλιτεχνικών συμβάντων (happenings) και αυτοσχέδιων παραστάσεων.

26. Το είδος αυτό των «μικρομύθων» (minimyths) καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη –κυρίως στην Πολωνία και στην Τσεχοσλοβακία– όπου η πρωτοπορία συνδέθηκε με την εθνική λογοτεχνική παράδοση. Συγγραφείς όπως ο Slawomir Mrozek και ο Vladimir Paral έ-

γραφαν πρόζα με έντονα γκροτέσκα χαρακτηριστικά διακωμωδώντας τη γραφειοκρατία και δίνοντας έμφαση στο διαζύγιο του καλλιτέχνη με το κοινό του. Σύμφωνα με τους συγγραφείς αυτούς, για να ανακτήσει τον κοινωνικό της ρόλο η λογοτεχνία πρέπει να πλησιάσει το ευρύτερο κοινό με έναν χιουμοριστικό τρόπο, εμπνεόμενη και από τις αφελείς (naïf) μορφές λαϊκής κουλτούρας.

Βιβλιογραφία

- Αποστολίδης Ρένος, *Η άλλη ιστορία*, εκδ. Τα νέα ελληνικά, Αθήνα, 1972.
- Αραβαντινού Μαντώ, «Ομιλείν θέλω», περιοδ. *Ηριδανός*, 6, 1976, σελ. 8-13.
- Αραβαντινού Μαντώ, «Από τα τετράδια της Γραφής Β», περιοδ. *Χνάρι(α)*, 2-3, 1985, σελ. 17-20.
- Αργυρίου Αλέξανδρος, *Διαδοχικές αναγνώσεις Ελλήνων υπερρεαλιστών*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1983.
- Βαλαωρίτης Νάνος, *Ο ομιλών πίθηκος ή παραμυθολογία*, εκδ. Αιγόκερος, Αθήνα, 1986.
- Βαλαωρίτης Νάνος, «Για το θερμαστή του ωραίου στους κοιτώνες των ένδοξων ονομάτων», περιοδ. *Χάρτης*, 25-26, Νοέμβριος 1988, σελ. 77-92.
- Βαλαωρίτης Νάνος, *Ο θηραυρός του Ξέρξη*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1984.
- Clifford James, «On collecting art and culutre», στο *The Cultural Studies Reader*, εκδ. Simon During, Routledge, London and New York, 1993, σελ. 49-73.
- Collins Jim, *Uncommon Cultures: Popular Culture and Post-moternism*, Routledge, New York, 1989.
- Δημητρίου Σωτήρης, *Λεξικό όρων 1: Σημειολογικής και δομικής ανάλυσης της τέχνης*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1978.
- Easthope Antony, *Literary into Cultural Studies*, Routledge, London and New York, 1991.
- Εμπειρικός Ανδρέας, «Συνέντευξη στην Ανδρομάχη Σκαρπαλέζου», περιοδ. *Ηριδανός*, 4, Φεβρουάριος - Μάρτιος 1976, σελ. 13-15.
- Godzich Wlad, *The Culture of Literacy*, Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts, London, England, 1994.
- Huyssen Andreas, *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*, Macmillan, Basingstroke, 1988.

- Κονδύλης Παναγιώτης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού: Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.
- Κουτρομπούσης Πάνος, *En Agkaliá de Kriogiaourti Y Otros Taxudráματα Y Historias Periéerges*, εκδ. Απόπειρα, Αθήνα, 1978.
- Leavis Q.D., *Fiction and the Reading Public (1932)*, Chatto and Windus, London, 1965.
- MacKinsey Martin, «Language Questions: Diglossia, Translation and the Poetry of Nikos Engonopoulos», *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 8, 1990, σελ. 245-264.
- Marcuse Herbert, «The Affirmative Character of Culture (1937)», στο *Negations*, Allen Lane, London, 1968.
- Μήτρας Μιχάλης, «(Απλή) εισαγωγή στη Σκηνή ή το ελληνικό Underground», εκδ. *Σήμα*, 9, Σεπτέμβριος 1975, σελ. 2.
- Νικολαΐδης Αριστοτέλης, *Ο τρόπος της γλώσσας και άλλες εγγραφές*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1987.
- Ong Walter J., *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, Methuen, London and New York, 1982.
- Ρικάκης Δημήτρης, *Επίτομον εγκυκλοπαιδικόν προσωπικόν λεξικόν*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1992.
- Σαββίδης Γ.Π. (εκδ.), *Καρωτάκης Κ. Γ., Ποιήματα και πεζά*, εκδ. Ερμής, Αθήνα, 1972.
- Σχινάς Αλέξανδρος, «Περί υπερλεξισμού, κειμενοκολλήσεως και αθανασίας», περιοδ. *Πάλι*, 2-3, 1965, σελ. 112-128.
- Σχινάς Αλέξανδρος, *Αναφορά Περιπτώσεων*, Αθήνα, 1966 (1), 1989 (2).
- Tziouvas Dimitris, «Residual Orality and Belated Textuality in Greek Literature and Culture», *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 7, 1989, σελ. 321-335.
- Τζιόβας Δημήτρης, *Το παλίμψηστο της ελληνικής αφήγησης: Από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1961.
- Ζενάκος Λεωνίδας (εκδ.), Σαββίδης Γ.Π. (επιμ.), *Για το Σεφέρη: Τιμητικό αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της Στροφής*, Αθήνα, 1961.